

EGBERT VAN DE
SCHOOTBRUGGE

De Tweede Wereldoorlog en **het verzet**

Egbert van de Schootbrugge

De Tweede Wereldoorlog en het verzet

*Verzetstrijders en de weerstand tegen
de bezetter in 1940-1945*

Uitgeverij Omniboek

Het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog

De personen die in dit boek ter sprake komen, waren tijdens de Tweede Wereldoorlog voornamelijk op de volgende terreinen actief:

- 1) hulp aan onderduikers
- 2) falsificaties, gewapend verzet en sabotage
- 3) illegale pers
- 4) spionage
- 5) organisatie

De personen zijn onderverdeeld in de betreffende categorieën. De categorie 'illegale pers' is klein, maar personen als Willem Aron-déus, Jos Gemmeke en Gerrit Jan van der Veen hebben zich hier ook mee bezig gehouden. Hetzelfde geldt voor de categorie 'hulp aan onderduikers'. Meerdere personen die niet in deze categorie staan, zoals Hilbert van Dijk, Izaäk van der Horst en Johannes Post, hebben naast gewapend verzet ook intensief hulp geboden aan onderduikers. De indeling is niet rigide bedoeld, de activiteiten van de verzetsmensen zijn vaak zo veelzijdig dat ze raakvlakken hebben met meerdere categorieën.

Het prille begin

Door de geografie van Nederland, het vlakke en overzichtelijke landschap, dat, met uitzondering van een paar gebieden, uitstekend voor de bezetter bereikbaar was, kreeg het verzet naarmate de oorlog vorderde een ander karakter dan in de andere Europese landen die door Duitsland bezet waren. In de eerste periode na de capitulatie van het Nederlandse leger, toen de Duitse bezetting een feit was geworden, heerste er in Nederland vooral verslagenheid. Nadat Duitsland op 1 september 1939 Polen was binnengevallen, waren op 9 april 1940 Noorwegen en Denemarken aan de beurt; in een gelijktijdige aanval werden beide landen aangevallen en overrompeld. Amper een maand later vielen de Duitsers Nederland binnen, terwijl het – om met de woorden van koningin Wilhelmina te spreken – een ‘stipte neutraliteit’ in acht had genomen. Het totaal onverwachte vertrek van de koningin en de ministers kwam als een onaangename verrassing voor de achtergebleven bevolking.

Naast verslagenheid heersten er ook angst en vertwijfeling, omdat men vreesde wat de toekomst zou brengen; anderen voelden haat en vastberadenheid om niet het hoofd te buigen voor de Duitse overheersers. Slechts een heel klein groepje was van meet af aan bezig om met daden aan te tonen dat ze zich zouden verzetten tegen de Duitse overheersing. Voorbeelden hiervan zijn

Bernardus IJzerdraat, die op 15 mei 1940 zijn eerste illegale stencil *Geuzenactie* verspreidde; Theo Dobbe, die in de zomer van 1940 wapens en munitie kocht; en de communistische CPN, die vrijwel meteen ‘ondergronds’ ging, evenals de RSAP van Henk Sneevliet. Ook keerde 90 procent van de Nederlandse koopvaardij schepen niet terug naar Nederland, omdat ze weigerden in dienst van de Duitsers te varen.

Op het eerste gezicht leek de bezetting mee te vallen. Er vonden geen arrestatiegolven plaats en de Joden werd niets in de weg gelegd, al hadden de duizenden Duitse Joden die zich als vluchtelingen in ons land bevonden weinig illusies; zij wisten waar het totalitaire nationaalsocialistische regime toe in staat was en waar het voor stond. Een groot deel van de bevolking dacht dat de strijd gestreden en de oorlog voorbij was, maar die was juist begonnen! Het zou onmogelijk blijken om ‘gewoon’ door te leven; voor iedereen zou de oorlog voelbaar worden. Langzaamaan zouden anti-Joodse maatregelen worden doorgevoerd, met het doel de Joden definitief uit de samenleving te laten verdwijnen. Ook zou geprobeerd worden om alle onwelgevallige elementen in de samenleving die een gevaar voor het nationaalsocialisme vormden te elimineren.

De eerste uitingen van verzet vonden vooral op papier plaats. De gelijkschakeling van de Nederlandse pers, die vergiftigd raakte met een eenzijdige berichtgeving, was veel mensen een doorn in het oog. Het gevolg was dat men illegale pamfletten en brochures begon te verspreiden, sommige zelfs op een openlijke manier, zoals de brochure van dr. J. Eijkman, directeur van de AMVJ (Amsterdamse Maatschappij voor Jongemannen) in Amsterdam: zijn brochure was gewoon in de winkel verkrijgbaar. Anderen kozen direct voor een voorzichtigere manier van werken, zoals Frans Goedhart, die onder het pseudoniem Pieter 't Hoen in juli 1940 nieuwsbrieven begon te vervaardigen.

De eerste verzetsgroepen die een gewapend karakter hadden, waren met name afkomstig uit het voormalige Nederlandse leger. Deze oorlogsveteranen, die al dan niet in actie waren gekomen,

zagen voor zichzelf een taak weggelegd. Hun bedoeling was om na het spoedig verwachte vertrek van de Duitsers de orde te handhaven, totdat de regering was teruggekeerd. Het leek in niets op wat vandaag de dag wordt beschouwd als het gewapende verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog; dat zou pas in 1943 echt vorm krijgen. De manier waarop deze groepen te werk gingen was – achteraf gezien – amateuristisch en onvoorzichtig, maar er was geen referentieka-der voor dit soort verzetswerk; het was plat uitgedrukt een kwestie van ‘al doende leert men’. Het heeft veel menselijke slachtoffers gekost binnen organisaties als de Ordedienst en de Oranjewacht. Een eerste collectieve uiting van onvrede vond plaats op 29 juni 1940, de verjaardag van prins Bernhard. Die dag, die bekend werd als Anjerdag, staken veel Nederlanders een anjer in het knoopsgat van hun jasje om daarmee op een geweldloze manier te proteste-ten tegen de Duitse bezetting. De omvang van het protest kwam voor de Duitsers als een verrassing en er werden strafmaatregelen getroffen; zo werd generaal Winkelman in krijgsgevangenschap weggevoerd en mochten kranten voortaan de namen van het Ko-ninklijk Huis niet meer vermelden. Toen twee maanden later, op 31 augustus, Wilhelmina jarig was, bleef een soortelijke uiting van protest uit. De strafmaatregelen hadden dus succes gehad. Op 26 november 1940 protesteerde professor R.P. Cleveringa aan de Universiteit van Leiden openlijk tegen het gedwongen ontslag van zijn Joodse collega en andere Joodse hoogleraren. Studenten kopieerden zijn rede en verspreidden deze bij andere universitei-ten. Uiteindelijk zou de Leidse universiteit gesloten worden. Ruim twee maanden eerder, op 16 september 1940, had de heer N.H. de Graaf, leider van de Sociale Jeugddienst, onderdeel van het minist-erie van Sociale Zaken, vrijwillig zijn ontslag ingediend omdat hij had gehoord dat de zogenoemde ariërparagraaf binnenkort zou worden ingevoerd; als belijdend christen kon hij zich daar om principiële redenen niet mee verenigen. Tegen zijn ambtenaren zei hij: ‘Het zal u duidelijk zijn dat, waar dit mijn diepste overtui-ging uitmaakt, ik voor God en mijn geweten nooit kan medewer-

ken aan de toepassing van bovengenoemde maatregel. Dat ik ook als Nederlander meen zo te moeten handelen, vindt zijn oorzaak in mijn overtuiging dat het Evangelie, zeker sedert onze vrijheidsstrijd onder Willem de Zwijger, onlosmakelijk met ons volk verweven is, zodat deze houding ten opzichte van het Joodse volk ook bij anders georiënteerde Nederlanders gemeengoed is geworden.’

Het slechte en moeizame contact met de regering in Engeland is voor het Nederlandse verzet met name in de eerste oorlogsjaren een flinke bron van irritatie geweest. Frans Goedhart zei hierover na de oorlog:

Wij brachten alle mogelijke gegevens bij elkaar, boorden allerlei relaties aan en op een gegeven ogenblik waren wij in de positie dat wij over zulk uiteenlopend, en niet oninteressant, materiaal beschikten, dat wij het gevoel kregen: er moet een verbinding komen met “de overkant”, want wanneer wij naar Radio Oranje luisterden, kon men constateren, dat men in Londen zeer slecht op de hoogte was; op de voor de bevolking meest trieste ogenblikken kon men een uitzending horen over een voetbalwedstrijd tussen een Engels en een Nederlands elftal of iets dergelijks; kortom, de hele stijl, de hele stellingname van Radio Oranje leek ons zo irreëel, zo weinig gefundeerd, zo slecht geïnformeerd, en zo weinig adequaat aan de ernstige toestand in ons land, dat wij het gevoel kregen, dat het dringend nodig was om de overkant beter in te lichten. Wij gingen dus zoeken naar wegen om contact met de overkant te krijgen, want uit alles bleek, dat de Nederlandse regering in Londen slecht ingelicht moest zijn.

Hier moet wel aan worden toegevoegd dat de Nederlandse regering zelf ook goed beseftte dat contacten met Nederland onmisbaar waren, en het werd ook geprobeerd die op poten te zetten. Zo werd Lodewijk van Hamel op 27 augustus 1940 als geheim agent boven Nederland gedropt met de bedoeling om verbindingen met Engeland tot stand te brengen. Hij slaagde in zijn opdracht, al werd hij

in een poging terug te keren naar Engeland gearresteerd, berecht, ter dood veroordeeld en op 16 juni 1941 gefusilleerd. In de loop van de oorlog zou het droppen van geheim agenten in tientallen gevallen een drama worden; zij vielen ten prooi aan het *Englandspiel*.

In februari 1941 vond er in Nederland een unieke staking plaats. Op 22 februari werden tijdens razzia's in Amsterdam 427 Joden gearresteerd en weggevoerd naar Mauthausen. De CPN, die al zat te broeden op een staking, greep de razzia aan als een gelegenheid om door te zetten. De data werden bepaald op 25 en 26 februari 1941. Op 25 februari was rond het middaguur een algehele staking in Amsterdam een feit, en veel andere steden volgden. De staking werd met geweld neergeslagen; er vielen negen doden en 24 zwaargewonden. Drie organisatoren van de staking werden samen met vijftien Geuzen gefusilleerd. Het vormde voor Jan Campert de aanleiding om zijn gedicht 'Het lied der achttien doden' te schrijven. De Februaristaking van 1941 was de enige keer tijdens de Tweede Wereldoorlog dat een bevolkingsgroep, waar ook ter wereld, openlijk protesteerde tegen de Jodenvervolging.

Verzetsstrijders en de weerstand tegen de bezetter in 1940-1945

Na de bevrijding ontstond het beeld dat de Nederlandse bevolking zich in de Tweede Wereldoorlog op grote schaal tegen de bezetter had geweed. Nu overheerst het idee dat de Nederlanders zich braaf aanpasten en de Duitsers daarmee zeer van dienst waren. Beide visies doen geen recht aan de tienduizenden die zich op alle mogelijke manieren tegen de Duitsers hebben verzet, en daar vaak voor betaalden met hun leven.

Egbert van de Schootbrugge geeft in *De Tweede Wereldoorlog en het verzet* een kennismaking met de kopstukken van het Nederlandse verzet in woord en beeld. Zij waren onder andere actief in het gewapende verzet, bij de hulp aan onderduikers, bij de illegale pers, als geheim agent en bij de praktische organisatie van het verzet. Zij toonden grote moed en namen enorme risico's, maar ook zij waren niet onfeilbaar.

Het aantal verzetsmensen in dit boek is beperkt, maar het zijn stuk voor stuk iconische figuren die symbool staan voor duizenden anderen. Dit boek is niet bedoeld om de helden te verheerlijken, maar wel om stil te staan bij buitengewone daden van gewone mensen.

Egbert van de Schootbrugge is freelance onderzoeker. Hij vertaalde en redigeerde boeken als Richard Overy's *De Tweede Wereldoorlog* en *Het dagelijks leven in de Tweede Wereldoorlog*.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-0191-202-0 NUR 680

9 789401 912020